

DEMOCRATIE ALS THEATERSPEL

Een dramaturgisch perspectief op 'de tussenruimte'

Shivant Jhagroe

De tussenruimte als politiek toneel

Wie vandaag de dag een participatieavond bezoekt, merkt al snel dat het om meer gaat dan het 'afstemmen van beleid'. Of het nu gaat over het ontwerpen van een speeltuin, de aanleg van een warmtenet of een plan voor een buurthuis, er wordt telkens 'opgetreden'. En dan gelukkig niet zoals de politie steeds vaker hardhandig optreedt tegen demonstranten, maar eerder zoals artiesten en acteurs optreden, oftewel 'performen'. Deelnemers 'treden op' in een semi-ontworpen theatrale setting. Tijdens zulke avonden spreekt de overheid de taal van 'samenwerking' en nemen burgers dikwijls plaats op stoelen in een cirkelvormige opstelling. Het lijkt een open dialoog. Maar deze ontmoetingen functioneren vooral als 'dramaturgische scènes': geregisseerde momenten waarin rollen, verhalen en machts patronen worden 'opgevoerd'. Zulke interactieve scènes vinden plaats in 'tussenruimtes'. Een tussenruimte, die we kunnen definiëren als fysieke en symbolische plekken waar overheid, burgers en (sociale) professionals elkaar treffen, is geen lege of machtsvrije zone. Ze is eerder een 'publieke arena'

waarin de voorwaarden van democratisch samenleven worden geoefend en betwist. Dat is een plek waarin macht in stand wordt gehouden, maar ook kan worden bevraagd en gedemocratiseerd.

In dit essay onderzoek ik de tussenruimte vanuit een dramaturgisch perspectief. Ik ben hierin geïnspireerd door het werk van onder meer Ervin Goffman (1959), Maarten Hajer (2005) en Chantal Mouffe (2005). Een dramaturgische lens laat zien hoe een samenwerkende overheid niet slechts gaat om 'beleidsuitvoering' of 'formele burger-staat interacties', maar bol staat van symboliek, emoties en macht. Rollen en categorieën zoals 'de burger', 'de professional' of 'de duurzame wijk' komen performatief tot stand. Ruimtes waarin uiteenlopende stakeholders bijeenkomen zijn dus eigenlijk theatrale plekken met een script en enscenering, waarin verschillende deelnemers een rol op zich nemen. Dramaturgische analyse gaat over de theatrale dimensie van politieke- en beleidspraktijken. Over hoe beleid, participatie en professionaliteit vooral worden 'ge-performed' (Butler, 1997).

Een dramaturgisch perspectief op participatie en een samenwerkende overheid is niet alleen wetenschappelijk interessant, maar ook waardevol omdat het professionals helpt te zien wat er werkelijk gebeurt, voorbij de beleidsmatige façade van ‘samenwerking en participatie’. Het maakt zichtbaar dat participatie geen neutraal proces is, maar een voortdurende sociaal-theatrale performance van macht en frictie. In elke stoelopstelling, elke zin en elke stilte schuilt een politieke lading. Wie heeft het podium, op welk moment? Op wat voor manier moeten deelnemers met elkaar in gesprek gaan? Wie heeft toegang tot de juiste taal om gehoord te worden? En hoe beïnvloeden klasse, gender, kleur en inkomen deze ruimte? Wie bepaalt het script van ‘samen’ of ‘het gezellig houden’? En wie mag emotie tonen en met de vuist op tafel slaan?

In elke stoelopstelling, elk zin en elke stilte schuilt een politieke lading. Wie heeft het podium, op welk moment?

Zoals we zullen zien betekent dit perspectief voor professionals dat ze kunnen leren werken met ‘het alledaagse’. Woorden met grote betekenissen zoals ‘democratie’, ‘gelijkwaardigheid’ en ‘duurzaamheid’ ontstaan niet in abstracte nota’s, maar in kleine handelingen: het herschikken van stoelen, het belang van koekjes op tafel, en het durven gebruiken van ongemakkelijke stiltes. Voordat deze bijdrage inzoomt op de waarde van een dramaturgisch perspectief, is het nuttig de tussenruimte iets verder uit te pluizen als zone van botsende belangen en perspectieven. Tussenruimtes kunnen namelijk onderdeel zijn van bestaande institu-

tionele macht, maar ook van democratische en emancipatoire politiek. Vervolgens presenteer ik een dramaturgisch perspectief op de tussenruimte, aan de hand van de kernconcepten *staging*, *scripting* en *framing*, en *casting*. Deze begrippen bieden vocabulaire om de tussenruimte te duiden in termen van wie welk verhaal mag vertellen, hoe de ruimte wordt ontworpen en welke rollen gespeeld mogen worden. Tot slot reflecteer ik op de praktische dilemma’s en inzichten. Daarbij belicht ik hoe een dramaturgische blik ruimte kan bieden voor meerstemmigheid en gemarginaliseerde stemmen, terwijl politiek-bestuurlijke macht kan worden bevraagd en gedemocratiseerd.

Democratische fricties en dilemma’s van de tussenruimte

De tussenruimte kan op verschillende manieren worden bekeken als het gaat om macht en verandering. Het idee dat de tussenruimte een inherent democratische plek is, is echter naïef. Het is allereerst een confrontatieruimte, die in sommige gevallen leidt tot bestendiging van institutionele macht, en in andere gevallen resulteert in democratische dialoog en institutioneel leren.

De tussenruimte als confrontatieruimte

De tussenruimte is bovenal een hybride domein. Wat deze ruimte complex en hybride maakt, is dat beleidslogica en dagelijkse ervaring zelden samenvallen. Beleidsmakers werken met doelen en plannen, bewoners ervaren onzekerheden en beperkingen die niet in beleidskaders passen. Dit verschil leidt tot onzichtbare fricties die vaak pas zichtbaar worden tijdens een vergadering,

een bewonersavond, een online discussie. En die fricties kunnen in kleine details tot uitdrukking komen.

Formele leiders, ambtenaren of ervaringsdeskundigen hebben vaak meer spreekruimte dan andere bewoners. Stemmen die afwijken van beleid of procedure worden snel gedempt of gemarginaliseerd

Denk bijvoorbeeld aan een gemeente die een participatieavond organiseert over de energietransitie. De bedoeling is dialoog, immers bewoners mogen meedenken over de uitvoering van voorgestelde plannen. Maar de agenda, de tijdsduur en de vorm van interactie zijn al vooraf bepaald. Burgers die andere zorgen hebben, bijvoorbeeld over energiekosten, armoede of gezondheid, worden eigenlijk buitengesloten. Want 'daar gaat het vanavond niet over'. Tussenruimtes zijn plekken waar verschillende talen en werelden bijeen komen. Maar tussenruimtes worden regelmatig ontworpen en bepaald door een bestuurlijke en institutionele logica. Het is belangrijk te beseffen dat verschillende ervaringen en verwachtingen kunnen botsen.

Ongelijke machtsrelaties

Dat tussenruimtes confrontatieruimtes zijn betekent niet dat het automatisch resulteert tot democratische besluitvorming en een open leerhouding. Sterker nog, ongelijke machtsrelaties kunnen doorwerken in georganiseerde 'participatie' en 'co-creatie'. Als we denken aan machtsverschillen in de tussenruimte, is het ideaal weliswaar een 'ronde tafel', maar niet iedereen mag aanschuiven en spreken. Wie krijgt het woord? Formele

leiders, ambtenaren of ervaringsdeskundigen hebben vaak meer spreekruimte dan andere bewoners. Stemmen die afwijken van beleid of procedure worden snel gedempt of gemarginaliseerd. En legitieme kennis is ook niet gelijk verdeeld. Beleidskennis en statistieken domineren vaak boven ervaringskennis of lokale kennis.

Stel dat een project voor wijkvergroening jongeren uitnodigt om ideeën te pitchen. Hun suggesties worden aangemoedigd als 'creatieve input', maar beleidsmakers bepalen uiteindelijk welke ideeën 'haalbaar' en 'betaalbaar' zijn. Dat kunnen we beschouwen als institutionele coöptatie en geveinsde participatie. Burgers worden vaker gezien als 'inspiratiebron', niet als beslissers. Bewoners figureren vaak in het verhaal dat door de gemeente is geschreven. Dat leidt regelmatig tot participatiemoeheid en (meer) wantrouwen. Dit is nog vaker het geval bij gemarginaliseerde burgers. In de context van duurzame energie, bijvoorbeeld, krijgen bewoners met kennis van technische installaties of financiële middelen vaak meer ruimte dan kwetsbare groepen die moeite hebben met technische taal of tijdsinvestering. Dit reproduceert ongelijke toegang.

Bewoners figureren vaak in het verhaal dat door de gemeente is geschreven

Door machtsrelaties expliciet te erkennen, kunnen professionals en beleidsmakers stappen zetten richting meerstemmigheid. Bijvoorbeeld door verschillende vormen van spreken toe te staan, informele kennis serieus te nemen, of rolverdelingen

bespreekbaar te maken. Hieruit volgt ook een ethische verantwoordelijkheid: professionals moeten actief nadenken over wie wordt uitgesloten, en hoe dat de democratische kwaliteit van participatie beïnvloedt. Vanuit dit perspectief is de tussenruimte een inherent onrechtvaardige plek voor kwetsbaar gemaakte groepen. Dit erkennen en adresseren is een eerste stap voor daadwerkelijke dialoog en verandering.

Fricities en conflict als democratische motor

Fricities in de tussenruimte wordt vaak gezien als probleem: een ongemakkelijk moment of weerstand. Maar vanuit een democratisch perspectief is frictie juist productief. Noodzakelijk zelfs. Conflict maakt niet alleen tegengestelde belangen zichtbaar, maar ook onderliggende onvrede en

wantrouwen. Fricities kan een democratische motor zijn, maar ze moet wel als zodanig worden herkend en benut.

Vanuit een democratisch perspectief is frictie juist productief

Dat vraagt om een houding die spanningen niet wegpraat, maar juist gebruikt om kritisch te reflecteren op beleidskaders en participatieprocessen. Conflicten zijn in de tussenruimte geen verstoringen, maar momenten van opening en mogelijke systeemverandering. Ze maken zichtbaar welke stemmen ontbreken, welke belangen botsen en welke kaders domineren (te technisch, of te wit). Wanneer professionals en overheden leren om actief te luisteren naar fricties als momenten voor opening, ontstaat een

Presentatie van gebiedsperspectief in tussenruimte met ambtenaren, bewoners en sociale professionals. Foto: Maarten van Haaff.

democratische cultuur rond besluitvorming. Dat is lastig en vraagt om openheid. Om verschil toe te laten als bron van radicale vernieuwing en verbeelding. Het nodigt uit tot vertraging en erkenning dat ieder conflict ook een kans is voor reflectie en eerlijke systeemverandering.

Dramaturgische kernbegrippen: *staging*, *scripting* en *casting*

In wat volgt verken ik drie samenhangende kernconcepten om de machtsdynamiek in tussenruimtes te duiden: *staging* (de inrichting en presentatie van de scène); *scripting* en *framing* (de verhalen en betekeniskaders die interactie sturen); en *casting* (de toewijzing van rollen en legitimiteit in het samenspel). Deze begrippen, die deels in elkaar grijpen, bieden een vocabulaire om na te denken over welke 'tussenruimtes' we het eigenlijk hebben, en van wie die zijn.

Staging: Enscenering van de macht

Staging gaat over de materiële en symbolische vormgeving van de tussenruimte. Staging verwijst naar hoe ontmoetingen worden geënceneerd. Letterlijk: hoe de stoelen staan, wie het woord voert, wat zichtbaar is en wat buiten beeld blijft. Stel: in een wijkcentrum wordt een informatieavond georganiseerd over de komst van warmtenetten. De opstelling is klassiek: bewoners zitten in stoelen in theateropstelling, met een ambtenaar aan het woord met een microfoon op een podium. Op de achtergrond een Power-Point met grafieken over CO₂-reductie. Alles ademt rationaliteit, expertise en controle. De ambtenaar zegt iets over 'het in gesprek gaan over de toekomst van duurzame energie'. Klinkt mooi, nietwaar? Maar dramaturgisch

gezien is de setting redelijk dichtgetimmerd. Bewoners kunnen hooguit reageren binnen het podium dat al is neergezet. De ruimte is ontworpen om informatie over te dragen, niet om macht te delen.

Stel nu dat een bewoner suggereert de stoelen in een kring te zetten. De kans is groot dat de ambtenaar aarzelt, omdat er controleverlies kan ontstaan. Maar de sfeer zou ook kunnen veranderen, omdat afstand en anonimiteit verdwijnen. Er wordt meer oogcontact gemaakt. Dit kleine voorbeeld laat zien dat staging niet slechts neutraal, technisch of logistiek is. De manier waarop we ruimtes inrichten bepaalt hoe mensen zich tot elkaar kunnen verhouden.

Dramaturgisch gezien is de setting redelijk dichtgetimmerd. Bewoners kunnen hooguit reageren binnen het podium dat al is neergezet

Zoals Lefebvre (1991) stelt, is ruimte sociaal geproduceerd: ze belichaamt machtsverhoudingen en culturele waarden. Zo zijn de beamer en flip-over symbolen van een meer formele beleidscultuur, terwijl een koffietafel en een kring eerder verwijzen naar een kleine gemeenschap. Professionals die staging bewust gebruiken, beseffen dat elke handeling een politiek-esthetische keuze is: stoelopstelling, kledingkeuze en de volgorde van sprekers. Latour (2005) herinnert ons eraan dat niet alleen mensen, maar ook objecten mee-acteren: documenten, microfoons, een bord met koekjes, of zelfgemaakte bananencake. Die kunnen allemaal een rol spelen in een tussenruimte. Als er huisgemaakte koekjes of eten wordt meegenomen en uitgedeeld, kan een potentieel lastig gesprek

Een publiek picknickbankje. Foto: Maarten van Haaff.

minder stroef verlopen. Dat betekent dat 'dramaturgisch bewustzijn' de aandacht richt op grote betekenissen van kleine keuzes.

Scripting en framing: het verhaal van 'samen' schrijven

Als staging de vorm bepaalt, dan bepalen scripting en framing de inhoud van het optreden. Ze verwijzen naar de verhalen en betekenissen die 'samenwerking' en 'participatie' inhoudelijk sturen. Veel participatieprocessen volgen een bekend script: 'De overheid wil samen met bewoners werken aan een betere leefomgeving. Ideeën zijn welkom.' Dit script positioneert de overheid als 'luisterende partner' en burgers als 'co-creatieve deelnemers'. Het klinkt gelijkwaardig, maar er zit een zekere hiërarchie ingebakken in 'het script'. De uitnodiging is van tevoren geformuleerd, de ruimte voor echte tegengeluiden en radicaal andere perspectieven blijft beperkt. Zo zijn

er steeds vaker participatie-avonden over te plaatsen windturbines of zonneparken. De vraag is dan vaak: wat is een acceptabele locatie. Welke compensatieregeling is adequaat. Maar kun je ook tegen windturbines zijn, omdat de waarde van je huis daalt, of omdat je problemen hebt met de mensenrechtenschendingen die gepaard gaan met de extractie van kritische mineralen voor windturbines en andere 'schone technologie'? Dat is eigenlijk een brug te ver. Het participatiescript voorziet daar niet in.

Toch is scripting nooit volledig. Er zijn altijd dominerende scripts die niet alle ervaringen en perspectieven dekken. Mensen brengen eigen verhalen mee en tegenverhalen, counter-scripts. Deze tegenverhalen kunnen het dominante narratief doorbreken. Scripting hangt samen met framing: de manier waarop een onderwerp wordt benoemd en gepositioneerd. Daarin

kan verschil of verzet ontstaan. Zo kan het voorkomen dat een gesprek over duurzame energie in de buurt ineens gaat over hoge energierekeningen of werkloosheid. Dat zijn tegenscripts of frames van duurzame energie die een heel ander licht werpen op het geplande verhaal. Een dominant verhaal of frame kan worden onderbroken door een ervaringsverhaal. In termen van Chantal Mouffe (2005): de participatieavond kan agonistisch worden, een moment waarop botsende visies en belangen de ruimte krijgen. Conflict is geen probleem dat moet worden vermeden, maar juist een teken van gezonde democratische frictie en tegenpraak.

Framing behelst dus meer dan woordkeuze; het gaat om definitiemacht en dus het bepalen van de agenda, van de aandacht en van de investeringskeuzes. Is de energietransitie een technisch vraagstuk, of een sociaalrechtvaardige strijd? Gaat dakloosheid om veiligheid in de openbare ruimte, of om bestaanszekerheid? Is participatie een middel om draagvlak te creëren, of een proces om macht te behouden? Het begrijpen van scripting en framing vraagt dus om aandacht voor het alledaagse: zien dat elke zin een keuze is en dat elk frame mensen uitsluit. Dit betekent ook het besef dat een tegenverhaal ruimte biedt voor democratische dialoog.

Casting: wie mag optreden?

Dat brengt ons bij de spelers en figuranten. Want zonder spelers, geen toneel. En geen participatie zonder rolverdeling. Casting richt zich op de vraag wie gezien en gehoord mag worden in de tussenruimte,

maar ook wie niet. Het gaat over legitimiteit, representatie en zichtbaarheid. In veel participatiepraktijken worden rollen impliciet vastgelegd. De 'goede burger' is constructief en oplossingsgericht. De 'goede professional' is empathisch maar werkt toch vooral netjes vanuit procedures. De 'goede overheid' is faciliterend maar bewaakt juridische kaders. Wie buiten deze rolverwachtingen valt, wordt al snel als 'lastig' gezien.

In veel participatiepraktijken worden rollen impliciet vastgelegd

Een voorbeeld. Stel dat er een buurtbijeenkomst is in een grote stad over de toekomst van een bestaand plein of een stadstuin. Beleidsmakers zullen dan eerder spreken over 'bestaande contracten' en het 'belang van de stad', terwijl de plekken van grote historische en emotionele betekenis kunnen zijn voor bewoners. Maar emotie past vaak niet in het script van constructieve dialoog. Dramaturgisch gezien gebeurt er iets belangwekkends: bewoners verzetten zich tegen hun toegewezen rol als 'gebruiker' en eisen erkenning als 'mede-eigenaar' van de plek. Casting bepaalt wie meespeelt en op welke manier actoren (of 'acteurs') op het podium *mogen* figureren, gezien de dominante staging en scripting.

Hier is het belangrijk te onderkennen dat wie mag figureren samenhangt met intersecties zoals gender, kleur ras, sociaal-economische positie en taal. Want wie krijgt ruimte om mee te spelen, en wie blijft onzichtbaar? De professional die bewust een bewoner uitnodigt om medemoderator te zijn, of een jongere van kleur

vraagt om de agenda te bepalen, verandert de cast, en daarmee machtsrelaties. Dit 'her-casten' van rollen heeft democratische potentie. Casting gaat dus over het rollenspel tussen mensen binnen vooraf ontworpen staging en scripting. De drie hangen nauw met elkaar samen.

Dramaturgie als praktische wijsheid

Dramaturgie, zoals ik die in dit essay heb besproken, biedt een perspectief op 'de tussenruimte' voorbij de regels, procedures of instrumentele doelen. Het schijnt licht op alledaagse situaties en performances. Dat biedt een inkijkje in grote betekenissen in kleine details. Over hoe mensen zich presenteren, welke verhalen verteld worden, en hoe rollen worden gespeeld en verdeeld. Maar wat hebben professionals aan zo'n dramaturgische bril?

Eén van de kerninzichten is dat samenwerkende bingotermen of tovertaal zoals 'participatie' en 'co-creatie' niet vanzelfsprekend tot een gemeenschappelijk verhaal leiden. Dramaturgie leert ons dat verhalen worden gescript, geframed, gecast en vervolgens geacteerd. In de praktijk betekent dit dat professionals zich bewust moeten zijn van de meervoudigheid en alledaagsheid van ervaringen, die soms sterk conflicteren met beleidskaders, hoe goedbedoeld en participatief ook. Dramaturgie benadrukt daarnaast dat betekenis en macht niet alleen liggen besloten in woorden, maar ook in symbolen en kleine acties (de locatie, de stoelopstellingen, het gebruik van Power-Point). Ontwerpkeuzes zijn altijd politiek. Praktische wijsheid betekent hier allereerst bewustzijn van de eigen rol, macht en po-

sitie. Juist om gesprekken te openen. Soms betekent dit letterlijk de ruimte aanpassen: stoelen herschikken, agenda's herzien of langere pauzes inplannen. Soms betekent het taal en framing aanpassen, bijvoorbeeld door jargon te vermijden of ervaringskennis expliciet te waarderen. Belangrijk is dat het doel dan niet harmonie en consensus is, maar om tegengeluiden en meerstemmigheid te faciliteren.

Tussenruimtes functioneren als democratische hubs niet alleen om consensus te produceren, maar juist om meerstemmigheid en radicaal rechtvaardige keuzes mogelijk te maken

Tussenruimtes bieden niet alleen podia voor participatie, maar kunnen ook institutionele en democratische verandering versterken. Het is dan wel voorwaardelijk dat ze worden gezien als plekken voor tegengeluid en radicale tegenverbeelding. En dan niet voor de vorm, maar met daadwerkelijk engagement.

Deze tegengeluiden zijn bronnen van verbeeldingskracht die beleidsmakers uitdagen om buiten gevestigde kaders te denken. Hoe lastig ook. Tussenruimtes functioneren als democratische hubs niet alleen om consensus te produceren, maar juist om meerstemmigheid en radicaal rechtvaardige keuzes mogelijk te maken. Lang leve de tussenruimte.